

Suočavanje s prošlošću i tranzicijska pravda na Zapadnom Balkanu

Građani i građanke zemalja Zapadnog Balkana polagali su velike nade u Europsku uniju, no krajem 2020. zemlje članice EU nisu uspjele usvojiti zaključke o proširenju, ovaj put zbog bilateralnih nesuglasica između Bugarske i Sjeverne Makedonije. Svih šest država očekuje podršku u procesu proširenja koji je sve sporiji i neizvjesniji. Za sada ostaju u čekaonici EU.

Crna Gora sa svim otvorenim poglavljima i dalje ne postiže "željenu razinu pomaka" kada su u pitanju reforme u najvažnijim oblastima vladavine prava. "Želja Crne Gore je da postane 28. članica EU-a, a to bi se optimalno moglo postići 2025. godine", rekao je crnogorski premijer Zdravko Krivokapić na izmaku 2020. godine, tijekom svoje prve posjete Bruxellesu. Krivokapić kao premijer zemlje koja je za sada najdalje otišla u procesu eurointegracije smatra kako bi Podgorica do 2023. godine mogla zatvoriti sva pregovaračka poglavlja i krenuti u proces ratifikacije pristupnog sporazuma s EU-om.

Srbija, po prvi put od početka pristupnih pregovora, u godini za nama nije otvorila niti jedno poglavlje. Kako Srbija stoji po pitanju ispunjavanja političkih kriterija iz poglavlja 23., reforme pravosuđa, procesuiranja ratnih zločina, osiguravanja reparacija za žrtve te pune zaštite ljudskih i manjinskih prava? Zabrinjava nedavna konstatacija ministra policije da „država treba da napiše udžbenik iz istorije“, kao i to da je predsjednik Srbije Aleksandar Vučić najavio da će podnijeti inicijativu Vladi „...da ubuduće država piše i izdaje ne samo udžbenik istorije, već i za srpski jezik i geografiju.“

Bosna i Hercegovina i dalje ima 14 prioriternih zadataka koje joj je postavila Europska komisija da bi uopće došla u poziciju razmišljati o pristupnim pregovorima. U posljednjih godinu dana malo toga je učinjeno što bi BiH preporučilo kao kandidata za članstvo u EU-u.

Duboke političke podjele unutar Kosova otežavaju pokretanje reformi. Kad je riječ o dijalogu s Beogradom koji je jedan od uvjeta za napredak obje strane na putu eurointegracija, pomaka gotovo da nema.

U postjugoslavenskim zemljama zabrinjava i relativiziranje sudski utvrđenih činjenica. Uz prijašnje nastupe nekih od ključnih političara iz Srbije kao i iz Republike Srpske, Bosne i Hercegovine, nedavno je iznenadila i izjava crnogorskog ministra pravosuđa i ljudskih i manjinskih prava da ne zna „jesu li zločinci u Srebrenici imali genocidnu namjeru ili nisu“.

Albanija je i dalje "blokirana" zahtjevima Nizozemske, Francuske i Danske koje traže dodatni napredak u oblasti vladavine prava i borbi protiv korupcije u zemlji.

Sjeverna Makedonija se nakon svega što je od nje traženo i isporučeno, još jednom našla pred "zatvorenim vratima" EU-a, ovaj put zbog bugarskih zamjerki na račun kulturnog i povijesnog identiteta zemlje.

Pitanje je i može li EU izgubiti Balkan? Sa svojim "zamorom od proširenja" EU gubi na atraktivnosti i utjecaju u jugoistočnoj Europi, dok drugi akteri privlače zemlje u regiji svojom vojnom i ekonomskom snagom. Mogu li oni biti prava alternativa za EU?

Kako bi potražili neke od odgovora, početkom ožujka 2021. godine je u organizaciji *Documente* – Centra za suočavanje s prošlošću i CROSOL-a – Platforme za međunarodnu građansku solidarnost Hrvatske, održana *online* rasprava pod nazivom „Suočavanje s prošlošću i tranzicijska pravda na Zapadnom Balkanu”. U sklopu rasprave o pitanju proširenja Europske unije na države Zapadnog Balkana, govornici s ovog područja kritički su se osvrnuli na dinamiku u pojedinim procesima koji pridonose društvenoj i političkoj transformaciji na tragu koncepta tranzicijske pravde. U odabiru govornika pozvani su stručnjaci i stručnjakinje iz REKOM mreže pomirenja¹, Inicijative mladih za ljudska prava² te mreža za izgradnju povjerenja iz pojedinih zemalja, poput Kosovske koalicije za pomirenje³ i Mreže za izgradnju mira⁴, koji godinama rade na promociji ljudskih prava, dokumentiranju ljudskih gubitaka, izgradnji i zagovaranju regionalnih mehanizama.

Rasprava se nadovezala na zahtjeve i pitanja iz [Deklaracije](#) više od 90 zapadnobalkanskih organizacija civilnog društva naslovljene „Sa ili bez Europske unije?“ nastale u svibnju 2020. za vrijeme *summita* u Zagrebu održanog u okviru hrvatskog predsjedanja Vijećem EU.

Tranzicijska pravda predstavlja kombinaciju različitih procesa, praksi i organizacijskih formi usmjerenih na kritičko suočavanje s prošlošću u periodu nakon okončanja ratnog sukoba ili diktature, s ciljem podržavanja konsolidacije mira, odnosno novog demokratskog poretka. Pojam

¹ <https://www.recom.link/bhsc/tag/rekom-mreza-pomirenja/>

Mreža koja zagovara osnivanje REKOM-a što je skraćena punog naziva Regionalne komisije za utvrđivanje činjenica o ratnim zločinima i drugim teškim povredama ljudskih prava počinjenim na teritoriju nekadašnje SFRJ od 1. siječnja 1991. do 31. prosinca 2001. godine.

² <http://yihhr.hr/hr/> nagrađivana regionalna mreža mladih za ljudska prava među čijim poduhvatima i otvaranje dokumentacijskog centra o ratnim zločinima uz podršku Parlamenta Crne Gore

³ <https://kcr-ks.org/sr/o-nama/> Kosovska koalicija za pomirenje radi na poboljšanju etničkih odnosa na Kosovu istovremeno povećavajući razumevanje i učešće lokalnih inicijativa zajednice, koje za cilj imaju podsticanje procesa pomirenja na Kosovu.

⁴ <https://www.mreza-mira.net/> Mreža za izgradnju mira povezuje više od dvije stotine članica iz Bosne i Hercegovine

„tranzicijske pravde“ ukazuje na svoje korijene u tranzitologiji. Riječ je o interpretacijskoj matrici, a ujedno i tematskom području na razmeđu politologije i međunarodnih odnosa. Tranzitološka paradigma potaknuta je snažnim valom demokratizacije u nekoliko svjetskih regija, koji je obilježio posljednja desetljeća 20. stoljeća u svijetu.

Tranzicija kao proces podrazumijeva jasno definirani ishod procesa promjene od diktature ka demokraciji, od rata ka miru, od nasilja ka nenasilju. No politički i društveni realiteti u velikom broju zemalja “u tranziciji” ubrzo su ukazali na manjkavosti ovakvog analitičkog pristupa te je početkom 21. stoljeća tranzitološka paradigma zamijenjena transformacijskom, koja prihvaća različite moguće ishode društvenih i političkih promjena. Sukladno navedenom, nekoć prevladavajuća interpretacijska dihotomija “diktatura-demokracija”, proširena je novim terminima poput “defektne demokracije”, “iliberalne demokracije”, “demokrate”, “sultanokracije” i slično.

Uslijed promjene s tranzicijske na transformacijsku perspektivu, na važnosti je dobio sam proces demokratske tranzicije odnosno transformacije. Esencijalno pitanje u tom kontekstu je zašto promjena režima u nekim društvima rezultira uspostavom liberalnog, ustavno-demokratskog poretka dok u drugim slučajevima rezultira uspostavom diktature odnosno hibridnih režima koje se ne može nazvati liberalno-demokratskima. U kontekstu izgradnje poratnih režima, pitanje je zašto je u nekim slučajevima moguće izgraditi mirnodopsko društvo nakon okončanja sukoba, dok je u nekim drugim slučajevima naizgled nemoguće prekinuti spiralu nasilja.

Jednoznačnog odgovora na gore navedena pitanja nema. Većina analitičara naglašava supostojanje različitih faktora koji utječu na tijek promjene i konsolidacije novog poretka nakon pada diktature odnosno okončanja sukoba. Dijelom, riječ je o strukturalnim društvenim datostima dugog trajanja, za čiju promjenu su potrebna desetljeća. No jednako tako, većina analitičara u većoj ili manjoj mjeri prihvaća i važnost djelovanja društvenih i političkih aktera u procesu transformacije za njen ishod. Ta kombinacija različitih procesa, praksi i organizacijskih formi usmjerenih na konsolidiranje demokracije korespondira s ostvarivanjem tranzicijske pravde. Drugim riječima, tranzicijska pravda predstavlja ne samo važan instrument ostvarivanja mira u poratnim društvima, već i demokratske konsolidacije društva.

Tranzicijska pravda predstavlja odgovor na sustavnu ili raširenu povredu ljudskih prava. Ona teži priznavanju statusa žrtava te promociji mogućnosti mira, pomirbe i demokracije. Tranzicijska pravda ne predstavlja zasebnu vrstu pravde već pravdu prilagođenu društvima koja se nalaze u fazi transformacije nakon razdoblja masovnog kršenja ljudskih prava. Za ostvarivanje tranzicijske

pravde, važnu ulogu ima kritičko suočavanje s prošlošću, posebice s iskustvom nasilja, te izgradnja kulture sjećanja kao osnove društvenog pomirenja.

U najširem smislu, kultura sjećanja se može definirati kao zajednički termin za sve forme tematiziranja povijesti u javnom prostoru. Kultura sjećanja u zemljama Zapadnog Balkana predstavlja prvenstveno rezultat državne politike upotrebe simbola i time direktan nastavak politike povijesti komunističkih partija u smislu mehanizama njenog formiranja i kontrole. No bez obzira na zainteresiranost i moć političkih elita da javno afirmiraju određena tumačenja prošlosti, kultura sjećanja u nekom društvu se formira i nadograđuje kroz komunikacijske i identifikacijske procese u kojima sudjeluje veliki broj individualnih aktera, skupina i institucija. Nagli razvoj tehnologije te posljedično naglo povećanje broja sudionika javne komunikacije u posljednjih dvadesetak godina snažno su utjecali i na javnu kulturu sjećanja. Sukladno navedenom, kultura sjećanja ne predstavlja određeni metanarativ o prošlosti, već reflektira različita, često i suprotstavljena tumačenja.

Povijest kao tumačenje prošlog, uvijek predstavlja jedan parcijalni i subjektivno konstruirani narativ. Nijedan povijesni prikaz naravno nije sveobuhvatan, no to međutim ne znači da je svako tumačenje prošlosti jednako relevantno. Fundamentalno je važno promicati tumačenja prošlosti zasnovana na znanstveno utvrđenim činjenicama te kontekstualizaciji povijesnih događaja koja se zasnivaju na kritičkoj valorizaciji različitih perspektiva. Oslanjanje na znanstveno utemeljena povijesna istraživanja predstavlja važan element izgradnje kulture sjećanja i kritičkog suočavanja s prošlošću.

Kultura sjećanja treba biti inkluzivna i pluralistička, no ne smije se svesti samo na deklarativno iskazivanje počasti stradalima. Njegovanje kulture sjećanja prvenstveno označava poticanje procesa kritičkog suočavanja s prošlošću, odnosno poticanje javnosti na razmišljanje o ideološki motiviranom nasilju. Kritičkim suočavanjem s prošlošću naglašava se važnost očuvanja ljudskih prava i sloboda svakog pojedinca te potiče empatija prema žrtvama političkog i ideološkog nasilja. Obrazovanje javnosti uz poticanje kritičke refleksije i javnog dijaloga predstavlja osnovu izgradnje društveno svjesnih građana spremnih suprotstaviti se kažnjavanju slobode riječi, mišljenja i djelovanja u okvirima ustavno-pravnog poretka. Na taj način suočavanje s prošlošću direktno pridonosi suvremenim i budućim dinamikama unutar nekog društva te direktno utječe na njegovu demokratizaciju.

Sudionici uvodno spomenute konferencije „Suočavanje s prošlošću i tranzicijska pravda na Zapadnom Balkanu”, održane u ožujku 2021., u svojim su se izlaganjima usmjerili na različite

aspekte tranzicijske pravde, uključujući teme usporenog procesuiranja ratnih zločina, programa reparacija za žrtve rata, kulture sjećanja i procesa izgradnje povjerenja. Na raspravi su sudjelovali Nerzuk Čurak s Fakulteta političkih nauka iz Bosne i Hercegovine, Bekim Blakaj iz Fonda za humanitarno pravo s Kosova, Marko Milosavljević iz Inicijative mladih za ljudska prava iz Srbije, Tea Gorjanc Prelević iz Akcije za ljudska prava iz Crne Gore te kustosica i novinarka iz Slovenije Saša Petejan iz Zavoda Apis, uz moderatoricu rasprave, voditeljicu *Documente* Vesnu Teršelič. Raspravu su pratili veleposlanik Kraljevine Norveške Haakon Blankenborg te predstavnici veleposlanstava Australije, Austrije, Belgije, Njemačke, SAD-a, Švicarske i Ujedinjenog kraljevstva.

Vesna Teršelič je u uvodnim riječima naglasila važnost teme za sve post-jugoslavenske zemlje, uz potrebu za „podrškom u procesu integracije koji je sve sporiji i sve neizvjesniji” posebno u situaciji kad države članice Europske unije krajem 2020. nisu uspjele usvojiti zaključke, te su se Sjeverna Makedonija i Albanija opet našle pred zatvorenim vratima, ovaj put zbog bilateralnih nesuglasica. Tako većina zemalja Zapadnog Balkana „ostaje u čekaonici EU” uz rastuća očekivanja i potrebe njihovog stanovništva, posebno mladih koji se žele školovati i putovati. Profesor Nerzuk Čurak istaknuo je obvezu suprotstavljanja poricanju genocida, holokausta ili ratnih zločina uz upozorenje kako je „glavna prepreka za pozitivan i miran razvoj Bosne i Hercegovine kao i ostatka zemalja u okruženju vezana uz suočavanje s prošlošću”. Spomenuo je i zabrinutost zbog „zloupotrebe i instrumentalizacije suda u Haagu” uz „nacionalističke strukture koje suvereno vladaju i sprječavaju da presude doprinose pomirenju”. Posebice je naznačen važan utjecaj međunarodne zajednice te profesor Čurak zaključuje kako je kao brana rastućoj kulturi poricanja i proizvodnji lažne historije „još uvijek, 25 godina nakon nasilja, vanjski faktor kao korektiv potreban da bi se razgovaralo o najbitnijim društvenim pitanjima.”

Tea Gorjanc Prelević iz Akcije za ljudska prava iz Crne Gore istaknula je potrebu da Bosna i Hercegovina, zajedno s drugim zemljama Zapadnog Balkana, dobije status kandidata „ne samo zbog učinkovitog procesuiranja ratnih zločina već i zato što status na kvalitetniji način uključuje Europsku komisiju i međunarodnu zajednicu u procese izgradnje povjerenja”. Gorjanc Prelević također je kazala kako je „tema pomirenja relevantna i za širi prostor regije”, a glavni cilj mora biti osiguranje nezavisnosti pravosuđa. Konačno, naglasila je potrebu za daljnjom podrškom inicijativi za REKOM, „kako bi za nove generacije ostao barem neki trag o zločinima i žrtvama” uz kreiranje prijeko potrebnog zajedničkog narativa.

Rasprava je omogućila i detaljnije upoznavanje sa situacijom na Kosovu. Tako je Bekim Blakaj iz Fonda za humanitarno pravo s Kosova zabrinut što novoj vlasti na Kosovu „razgovori sa Srbijom neće biti među prioritetima, a nedostatak suradnje sprječava provođenje sudskih procesa ili

izručenje”. Ističe i kako su pred sudovima na Kosovu do sada „procesuirana 54 slučaja ratnih zločina, sa 116 optuženih od kojih je 41 osoba oslobođena zbog nedostatka dokaza, a ostali su u postupku.“ Na žalost, veliki problem predstavlja nedovoljna zaštita svjedoka koji su bili izloženi snažnim pritiscima što je rezultiralo njihovim mijenjanjem iskaza ili odbijanjem svjedočenja u glavnom postupku. Blakaj je naglasio kako je „...kosovska javnost od početka gotovo jednoglasno protiv Specijalnog suda i tužiteljstva za Kosovo”. Osim toga, ističe Blakaj, „postoji medijska kampanja u kojoj se instrumentalizira žrtve nasilja srpskih snaga i njihove izjave”. Istaknuo je i važnost rada REKOM mreže pomirenja kao i Kosovske koalicije za pomirenje.

Marko Milosavljević iz Inicijative mladih za ljudska prava iz Srbije upozorio je na poražavajuće podatke prema kojima gotovo polovina populacije Srbije ne zna da su se ratni zločini događali te ih ne može konkretno navesti. Primjerice, „samo 14 među 1200 ispitanika zna za postojanje logora na području Srbije devedesetih”. Također, Milosavljević ističe kako „ne postoji jasno sankcionisanje zločina protiv čovječnosti i genocida, a međunarodna zajednica treba jače i glasnije osuditi poricanje zločina i glorifikaciju zločinaca”. Osim toga, potrebno je staviti veći naglasak na promjenu zakona koji diskriminira civilne žrtve rata te na jačanje inkluzivne kulture sjećanja.

U bogatoj raspravi kao posljednja panelistica sudionicima se obratila kustosica i novinarka Saša Petejan iz Zavoda Apis istaknuvši Spomenku Hribar koja je otvorila temu suočavanja s masovnim ubojstvima u Sloveniji nakon Drugog svjetskog rata. „Još uvijek nije završila rasprava započeta nakon objave njenog eseja *Krivda in Greh* (1983.) koji je postao jedan od najznačajnijih tekstova u poslijeratnoj Sloveniji, baš zato što je u prvi plan stavio univerzalnost žrtve”. Također, Petejan posebice naglašava ulogu obrazovanja u kom se „sjećanje o obrazovanju treba uspostaviti kao praksa sprječavanja kolektivnog nasilja”.

Rasprava je završena uz želju za daljnjim dijalogom o problematici Zapadnog Balkana, posebice u kontekstu sadašnjeg portugalskog i kasnijeg slovenskog predsjedanja Vijećem EU koje započinje u srpnju ove godine. Oba pružaju priliku za aktivniju i detaljniju raspravu o pitanjima europskog puta, uz mogućnost donošenja konkretnih zaključaka i preporuka prvenstveno za zemlje Zapadnog Balkana, ali i za međunarodne institucije koje imaju veliku ulogu i odgovornost u procesu izgradnje mira i povjerenja na ovom prostoru.

Usljed sporosti i neizvjesnosti procesa proširenja, perspektiva euroatlantskih integracija gubi na atraktivnosti kad je riječ o generalnoj javnosti zemalja Zapadnog Balkana. Smanjeni entuzijizam oko priključenja Europskoj uniji u nekim zemljama rezultira sve snažnijom reafirmacijom aktera i

diskursa iz devedesetih godina 20. stoljeća kao i vanjskopolitičkim koketiranjem sa silama izvan Europske unije. Hoće li atraktivnost euro integracija ponovo dobiti na važnosti kao reformski potencijal, u velikoj mjeri ovisi i o konkretnim potezima Europske unije.

Kako bi utjecala na poboljšanje perspektiva za pomirenje, Europska unija trebala bi podržati ubrzanje europskih integracija zemalja Zapadnog Balkana i intenzivnije se baviti pitanjima vladavine prava, posebice suprotstavljanjem poricanju genocida, ratnih zločina i zločina protiv čovječnosti. Miran razvoj zemalja na Zapadnom Balkanu vezan je upravo uz suočavanje s prošlošću jer je kultura poricanja postala vladajuća politička paradigma i blokira politički, ekonomski i društveni razvoj. Tu kulturu stvaraju nacionalističke strukture koje suvereno vladaju, pa presude Haškog suda i domaćih sudova do sada nisu utjecale na promjenu odnosa prema zločinu i zločincima. No u lokalnim zajednicama žive ljudi koji su spremni razviti sumnju u nacionalističke narative koji im se serviraju i otvoreni su za izgradnju povjerenja. No za razliku od produkcije nacionalizma koja je svakodnevna, izgradnja mira prepuštena je organizacijama civilnog društva. Tek je relativno nedavno Europska unija počela govoriti o pomirenju, uz veća ulaganja u programe mobilnosti mladih, no pandemija je zaustavila te procese. Treba ih nastaviti, kroz još snažniju podršku svim inicijativama civilnog društva za izgradnju mira i suprotstavljanje kulturi poricanja.

